ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24098019

Kechirimlilikning institutsional diskurslarda namoyon bo‘lishi

Mo‘minov Sherozbek Siddiqjonovich –
Farg‘ona davlat universiteti, Tilshunoslik kafedrasi dotsenti,
E-mail: sherozbek.mominov@bk.ru
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7475-1849

Annotatsiya. *Mazkur maqolada kechirimlilik fenomenining institutsional diskurslarda namoyon bo‘lishi, uning lisoniy, pragmatik va ijtimoiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Institutsional muloqot jarayonida kechirim so‘rash va kechirimni ifodalash shakllari, ularning kommunikativ vazifalari hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, rasmiy muloqotda kechirimlilikning bevosita va bilvosita ifodalanishi, nutqiy strategiyalar va kommunikativ kontekstning ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot kechirimlilikni institutsional munosabatlarda muloqot samaradorligini ta’minlovchi pragmatik vosita sifatida o‘rganishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *kechirimlilik, institutsional diskurs, nutqiy akt, pragmalingvistika, kommunikativ strategiya, rasmiy muloqot, lisoniy ifoda, ijtimoiy munosabat.*

Проявление прощения в институциональных дискурсах

Аннотация. *В статье анализируются проявления феномена прощения в институциональных дискурсах, его языковые, прагматические и социальные особенности. Рассматриваются формы выражения извинения и прощения в процессе институциональной коммуникации, их коммуникативные функции и роль в регулировании социальных отношений. Особое внимание уделяется прямым и косвенным способам выражения прощения в официальном общении, речевым стратегиям и значению коммуникативного контекста. Исследование направлено на изучение прощения как прагматического средства обеспечения эффективности коммуникации в институциональных отношениях.*

Ключевые слова: *прощение, институциональный дискурс, речевой акт, прагмалингвистика, коммуникативная стратегия, официальное общение, языковое выражение, социальные отношения.*

Manifestations of forgiveness in institutional discourses

Annotation. *This article examines the manifestations of forgiveness in institutional discourses, focusing on its linguistic, pragmatic and social characteristics. It explores the forms of expressing apologies and forgiveness in institutional communication, their communicative functions, and their role in regulating social relations. Particular*

attention is paid to direct and indirect expressions of forgiveness in formal communication, speech strategies, and the significance of communicative context. The study aims to investigate forgiveness as a pragmatic means of ensuring effective communication within institutional relationships.

Keywords: *forgiveness, institutional discourse, speech act, pragmalinguistics, communicative strategy, formal communication, linguistic expression, social relations.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda institutsional muloqot jarayonlarining samaradorligi nafaqat axborot almashinuvi, balki ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, o‘zaro ishonchni mustahkamlash va yuzaga keladigan ziddiyatlarni konstruktiv hal etish bilan ham belgilanadi. Ushbu jarayonda kechirimlilik muhim kommunikativ va ijtimoiy-axloqiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, ta’lim, huquq, davlat boshqaruvi, tibbiyot va xizmat ko‘rsatish kabi institutsional sohalarda uzr so‘rash, xatoni tan olish, kechirimni qabul qilish hamda o‘zaro munosabatlarni tiklashga qaratilgan nutqiy harakatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan kechirimlilikni institutsional diskurs doirasida o‘rganish tilning ijtimoiy vazifalari va kommunikativ munosabatlarning pragmatik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Kechirimlilik tushunchasi kundalik muloqotda ko‘pincha shaxsiy munosabatlar va axloqiy qadriyatlar bilan bog‘liq holda talqin qilinsa-da, institutsional muhitda u muayyan ijtimoiy me’yorlar, kasbiy mas’uliyat, xizmat vazifalari va kommunikativ qoidalar bilan chambarchas aloqador bo‘ladi. Masalan, pedagogik diskursda o‘qituvchining talaba yoki ota-onadan uzr so‘rashi pedagogik etika va o‘zaro hurmatni ifodalasa, davlat boshqaruvi diskursida uzr bildirish institutsional mas’uliyat va fuqarolar bilan samarali muloqotning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Demak, bir xil nutqiy birlik turli institutsional sharoitlarda har xil kommunikativ maqsad va ijtimoiy mazmun kasb etadi.

Institutsional diskursning muhim xususiyatlaridan biri unda muloqot ishtirokchilarining maqomi, vakolati va ijtimoiy mavqei oldindan belgilangan bo‘lishidir. Bu holat kechirim so‘rash va kechirimni qabul qilish jarayonlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, rahbar va xodim, o‘qituvchi va talaba, shifokor va bemor, davlat xizmatchisi va fuqaro o‘rtasidagi kommunikativ munosabatlarda uzr ifodalarining tanlanishi, qo‘llanish shakli va pragmatik samarasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bunda bevosita uzr so‘rash bilan bir qatorda xatoni izohlash, mas’uliyatni tan olish, vaziyatni yumshatish, tushunishni so‘rash va zararni qoplashga tayyorlik bildirish kabi bilvosita kommunikativ strategiyalar ham muhim o‘rin tutadi. Mazkur yondashuv institutsional muloqotda kechirimlilikning nafaqat axloqiy, balki kommunikativ-pragmatik va ijtimoiy tartibga soluvchi imkoniyatlarini ham ochib berishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Kechirimlilik va uzr so‘rash hodisalarini o‘rganish tilshunoslik, pragmalingvistika, sotsiolingvistika hamda ijtimoiy psixologiya sohalaridagi ilmiy qarashlar bilan chambarchas bog‘liq. J.Ostin va J.Searlning nutq aktlari nazariyasida nutqiy ifodalar muayyan kommunikativ harakatlarni amalga oshirish vositasi sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuv asosida uzr so‘rash nafaqat muayyan so‘zlarni qo‘llash, balki gapiruvchining xatosini tan olishi va suhbatdosh bilan munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan illokutiv harakat sifatida izohlanadi ijtimoiy o‘zaro ta’sir va «yuz» (face) konsepsiyasi kechirimlilikning institutsional muloqotdagi o‘rnini tushunishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Muallifning qarashlariga ko‘ra, muloqot ishtirokchilari o‘zlarining ijtimoiy mavqei va ijobiy qiyofasini saqlashga intiladilar. P. Brown va S.Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasida esa uzr so‘rash suhbatdoshning ijtimoiy mavqei va kommunikativ manfaatlarini hisobga olish bilan bog‘liq strategiya sifatida namoyon bo‘ladi.

Bu qarashlar institutsional diskursda kechirim ifodalarining tanlanishi va qo'llanish mexanizmlarini tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotda kechirimlilik shaxsiy axloqiy tushuncha bilan cheklanmagan holda, institutsional munosabatlarni tartibga soluvchi kommunikativ-pragmatik hodisa sifatida qaraladi. Xususan, ta'lim, huquq, davlat boshqaruvi va xizmat ko'rsatish diskurslarida uzr so'rash, xatoni tan olish, kechirimni qabul qilish hamda ziddiyatlarni yumshatish kabi nutqiy harakatlarning o'ziga xos jihatlari o'rganish obyektini tashkil etadi.

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, kontekstual va pragmatik tahlil metodlaridan foydalaniladi. Tavsifiy metod orqali institutsional diskursda qo'llaniladigan kechirim ifodalari aniqlanadi va tasniflanadi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida turli institutsional muhitlarda uzr bildirish shakllarining umumiy va farqli jihatlari ochib beriladi. Kontekstual tahlil nutqiy birliklarning muayyan vaziyatdagi ma'nosini aniqlashga xizmat qiladi. Pragmatik tahlil esa kechirim ifodalarining kommunikativ maqsadi, suhbatdoshga ta'siri va ijtimoiy munosabatlarni tiklashdagi vazifalarini o'rganishga yo'naltiriladi. Shuningdek, institutsional diskursda kechirimlilikning namoyon bo'lishi quyidagi mezonlar asosida tahlil qilinadi: uzr ifodasining bevosita yoki bilvosita shaklda berilishi, gapiruvchining mas'uliyatni tan olishi, suhbatdoshning ijtimoiy maqomi, kommunikativ masofa, vaziyatning rasmiylik darajasi va kechirimning munosabatlarni tiklashga qaratilgan pragmatik vazifasi. Mazkur metodologik yondashuv kechirimlilikning turli institutsional sharoitlarda qanday lisoniy vositalar va kommunikativ strategiyalar orqali ifodalanishini tizimli o'rganishga imkon yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Institutsional diskurslarda kechirimlilikning namoyon bo'lishi tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur hodisa muayyan kommunikativ vaziyat, ijtimoiy maqom va institutsional me'yorlar bilan uzviy bog'liq. Turli ijtimoiy muassasalarda kechirim so'rash bir xil lisoniy vositalar orqali ifodalansa-da, ularning kommunikativ maqsadi va pragmatik vazifasi farqlanishi mumkin. Shu asosda institutsional diskursda kechirimlilikning quyidagi asosiy ko'rinishlarini ajratish mumkin.

Birinchidan, **pedagogik diskursda** kechirimlilik o'qituvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi o'zaro hurmat, pedagogik takt va ishonchni ta'minlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, o'qituvchining o'quvchi yoki talabaga nisbatan nohaq munosabat bildirganidan keyin uzr so'rashi pedagogik mas'uliyatni anglash va muloqotdagi psixologik muvozanatni tiklashga xizmat qiladi. Bunda «uzr so'rayman», «meni to'g'ri tushuning», «xafa qilgan bo'lsam, kechiring» kabi ifodalar kommunikativ vaziyatga qarab qo'llanadi.

Ikkinchidan, **huquqiy diskursda** kechirimlilik mas'uliyat, aybni tan olish va nizolarni bartaraf etish jarayonlari bilan bog'liq. Bunday muhitda uzr bildirish oddiy xushmuomalalik ifodasi bo'lib qolmay, ayrim vaziyatlarda huquqiy oqibatlarga ham ega bo'lishi mumkin. Shu sababli kechirim so'rash, aybni tan olish va zararni qoplash tushunchalarini bir-biridan farqlash zarur. Kechirim bildirilishi o'z-o'zidan huquqiy javobgarlikning bekor bo'lishini anglatmaydi.

Uchinchidan, **davlat boshqaruvi diskursida** kechirimlilik davlat organlari va fuqarolar o'rtasidagi ishonchli munosabatlarni shakllantirish vositasi sifatida ko'zga tashlanadi. Xizmat ko'rsatishdagi kamchiliklar, murojaatlarga kechikib javob berish yoki noto'g'ri axborot taqdim etish holatlarida uzr bildirish institutsional mas'uliyatni namoyon etadi. Bunda «yuzaga kelgan noqulaylik uchun uzr so'raymiz» kabi rasmiy ifodalar tashkilotning kommunikativ pozitsiyasini ifodalash bilan birga, fuqarolar bilan munosabatlarni barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, **xizmat ko'rsatish diskursida** kechirimlilik mijozning ehtiyojlari va manfaatlarini hisobga olish, yuzaga kelgan norozilikni yumshatish hamda xizmat ko'rsatuvchi tashkilotga nisbatan ishonchni saqlash bilan bog'liq. «Keltirilgan noqulaylik

uchun uzr», «kamchilikni bartaraf etamiz» kabi nutqiy birliklar nafaqat kechirim bildirish, balki muammoni hal qilishga tayyorlikni ham anglatadi. Demak, ushbu diskursda kechirimning samaradorligi bildirilgan uzrning amaliy harakatlar bilan mustahkamlanishiga ham bog‘liq.

Institutsional diskurslarning qiyosiy tahlili kechirimlilikning bir nechta umumiy kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Jumladan, kechirim so‘rashda mas’uliyatni tan olish, suhbatdoshning manfaatlarini hisobga olish, salbiy kommunikativ vaziyatni yumshatish va buzilgan munosabatlarni tiklashga intilish yetakchi o‘rin tutadi. Biroq ushbu vazifalarning namoyon bo‘lish darajasi institutsional muhitning xususiyatlari va muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy maqomiga qarab o‘zgaradi.

Kechirimlilikning institutsional diskursdagi ko‘rinishlarini quyidagi mezonlar asosida umumlashtirish mumkin:

1-jadval.

Institutsional diskurslarda kechirimlilikning asosiy ko‘rinishlari va ularning kommunikativ-pragmatik vazifalari

Institutsional diskurs	Kechirimlilikning asosiy vazifasi	Pragmatik xususiyati
Pedagogik	Ishonch va o‘zaro hurmatni tiklash	Pedagogik takt
Huquqiy	Mas’uliyatni anglash va nizoni yumshatish	Huquqiy mas’uliyat
Davlat boshqaruvi	Fuqarolar ishonchini mustahkamlash	Institutsional javobgarlik
Xizmat ko‘rsatish	Norozilikni bartaraf etish	Kommunikativ murosa

Muhokama natijalari kechirimlilikni faqat «uzr», «kechiring» kabi leksik birliklar bilan chegaralab bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Chunki ayrim vaziyatlarda kechirim to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalansa, boshqa holatlarda xatoni izohlash, afsus bildirish, mas’uliyatni zimmasiga olish yoki muammoni bartaraf etishga va’da berish orqali namoyon bo‘ladi. Shuningdek, kechirim bildirish va uning qabul qilinishi o‘zaro bog‘liq, biroq mustaqil kommunikativ jarayonlardir. Uzr so‘ralishi suhbatdoshning uni albatta qabul qilishini anglatmaydi. Umuman olganda, institutsional diskurslarda kechirimlilik ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, kommunikativ ziddiyatlarni yumshatish va o‘zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiluvchi ko‘p funksiyali pragmatik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Uning samaradorligi esa faqat tanlangan nutqiy birliklarga emas, balki mas’uliyatni tan olish, vaziyatni to‘g‘ri baholash va zarur hollarda amaliy choralar ko‘rishga ham bog‘liq.

XULOSA

Institutsional diskurslarda kechirimlilikning namoyon bo‘lishi tahlili shuni ko‘rsatadiki, u shaxslararo munosabatlarni tartibga solish, kommunikativ ziddiyatlarni yumshatish va ijtimoiy ishonchni mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim lingvopragmatik hodisadir. Kechirim so‘rash, xatoni tan olish, uzrni qabul qilish va munosabatlarni tiklashga qaratilgan nutqiy harakatlar turli institutsional muhitlarda o‘ziga xos kommunikativ vazifalarni bajaradi. Tadqiqot doirasida pedagogik, huquqiy, davlat boshqaruvi va xizmat ko‘rsatish diskurslari kechirimlilik namoyon bo‘lishining asosiy muhitlari sifatida tasniflandi. Ularning har birida ijtimoiy maqom, kommunikativ masofa, rasmiylik darajasi va institutsional mas’uliyat kechirim ifodalarining tanlanishi hamda pragmatik mazmuniga ta’sir ko‘rsatishi asoslandi. Shuningdek, kechirimlilikni faqat «uzr» yoki «kechiring» kabi leksik birliklar orqali baholash yetarli emasligi aniqlandi. Uning mazmuni xatoni tan olish, afsus bildirish, mas’uliyatni zimmasiga olish va vaziyatni bartaraf etishga qaratilgan amaliy

harakatlar bilan ham belgilanadi. Demak, institutsional muloqotda kechirimning samaradorligi nutqiy ifoda va amaliy mas'uliyatning o'zaro uyg'unligiga bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, kechirimlilik institutsional munosabatlarda nafaqat axloqiy qadriyat, balki samarali muloqot, ijtimoiy ishonch va konstruktiv hamkorlikni ta'minlovchi kommunikativ-pragmatik vosita hisoblanadi. Mazkur yondashuv kelgusida turli institutsional diskurslarda kechirim ifodalarining qo'llanish xususiyatlarini empirik materiallar asosida qiyosiy o'rganish uchun nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Song, Y., Xu, J. Comparing implicit and explicit apologies in spoken English: A local grammar approach // Journal of Pragmatics. – Vol. 256. – B. 1–16. DOI: 10.1016/j.pragma.2026.02.001. 2026.
2. Yang, X. The persuasiveness of metadiscourse: A rhetorical analysis of corporate apology letters // Humanities and Social Sciences Communications. – Vol. 13. – Article 282. DOI: 10.1057/s41599-026-06585-6. 2026.
3. Grunenberg, M., Esch, C., Toussaint, L. L., Maes, J., Kals, E. Sincerity of apologies: Do it right or don't do it at all // International Journal of Conflict Management. – Vol. 37, No. 1. – B. 7–28. DOI: 10.1108/IJCMA-03-2025-0078. 2026.
4. Heston, T. F. Moving Beyond Sorry: The Acknowledge-Repair-Prevent (ARP) Framework for Colleague Apologies in Medicine // Cureus. – Vol. 18, No. 1. – e102517. DOI: 10.7759/cureus.102517. 2026.
5. Tobi, A. The Epistemic Harms of Botched Apologies for Past Wrongs // Journal of Applied Philosophy. DOI: 10.1111/japp.70050. 2025.
6. Eckert P. Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation // Annual Review of Anthropology. – 2012. – Vol. 41. – P. 87–100. – DOI: https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828
7. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. 2nd ed. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2003. – DOI: https://doi.org/10.1515/9783110220964
8. Blum-Kulka S., Olshtain E. Requests and Apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns (CCSARP) // Applied Linguistics. – 1984. – Vol. 5, No. 3. – P. 196–213. – DOI: https://doi.org/10.1093/applin/5.3.196
9. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Ta'lim nashriyoti, 2008. – 320 b.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildli / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008. – https://www.ziyouz.com/kutubxona/durdona-to-plamlar/o-zbek-tilining-izohli-lug-ati-a-madvaliyev-tahriri-ostida-2006-2008